

Adam Havlík

Vzestup a pád „bonového krále“ Jozefa Zelíka. Případová studie k dějinám hospodářské kriminality před rokem 1989

Úvod

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 20. století vyrostla v Bratislavě nedaleko vojenského památníku na Slavíně pozoruhodná stavba. Mezi ostatními domy působila trochu jako zjevení. Luxusní vilu se zimní zahradou, bazénem, soláriem, barovou místností, saunou a nádherným výhledem na město si tam nechal postavit jistý Jozef Zelík. Nepatřil mezi tehdejší politické elity ani mezi vedoucí kruhy z oblasti „socialistického managementu“. Pohyboval se v prostředí nelegálního obchodu, kde stál za důmyslnými sítěmi těžícími z prodeje tuzexových poukázek (tzv. bonů), cizích měn či pašování. Svou kriminální kariéru započal na přelomu šedesátých a sedmdesátých let a postupně se jeho pověst rozšířila natolik, že mezi obyvateli Slovenska získal přezdívku „bonový král“. Jeho životní styl plný luxusu a okázalé spotřeby neušel pozornosti okolí a časem se dostal do hledáčku československých bezpečnostních složek. Výmluvný doklad nám poskytuje úryvek z dobového kriminalistického periodika: *V priebehu roka 1981 boli na bezpečnostný úsek M[inisterstva] V[nútra] SSR a na G[enerálnú] P[rokuratúru] SSR adresované rôzne podnety občanov o tom, že v Bratislave žije občan Jozef Z., ktorý vzhľadom na svoje zamestnanie žije nákladným spôsobom života, stavia si veľký rodinný dom pod Slavínom, je vášnivým poľovníkom* (myslivcem – pozn. autora), *organizuje nákladné hostiny a pod.*¹ Počátkem osmdesátých let se kolem Zelíka a jeho komplikací začala stahovat pomyslná smyčka a nakonec byli odsouzeni k trestům odnětí svobody v různé výši.² Celkem padlo čtyřiaadvacet rozsudků v rozmezí od osmnácti měsíců do patnácti let. O skupině a soudním procesu s ní poměrně rozsáhle³ informoval tehdejší deník *Rudé právo*, což svědčí o rozsahu kauzy.

1 ANGYAL, Imrich – JAJCAY, Štefan: Organizovaná špekulácia na území Bratislavy. In: *Kriminalistický sborník*, 1987, roč. XXXI, č. 7, s. 393.

2 Jednalo se hlavně o trestné činy spekulace (§ 117) a ohrožení devizového hospodářství (§ 146), dále o trestný čin porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou (§ 124, jinými slovy pašování), rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví (§ 132), ale i příživnictví (§ 203), podle trestního zákona z roku 1961 a jeho pozdějších znění. Viz zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon. In: *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, 8. 12. 1961 (částka 65). Viz <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=140 & r=1961> (citováno k 10. 4. 2017).

3 O jiných případech z oblasti pašování a devizové kriminality informovalo *Rudé právo* většinou krátkými notickami v rubrice Černá kronika.

Tato studie přibližuje životní příběh ústřední postavy celé skupiny. Nejde však o komplexní biografii. Časově se zaměřuje na období sedmdesátých a počátku osmdesátých let a tematicky na Zelíkovu nezákonnou výdělečnou činnost. Fenomén černého trhu a jiných neformálních ekonomických praktik patřil v socialistickém Československu k běžnému životu, ať již s nimi přišli lidé do styku okrajově a spíše z nutnosti, nebo se v této sféře sami angažovali. Přesto podobné rozměry každodennosti zůstávaly zatím v české historiografii méně probádaným tématem. V některých pracích z posledních let se problematika stínové ekonomiky před rokem 1989 reflektuje alespoň stručně.⁴ Následující výklad se snaží skrze konkrétní případ vykreslit jednu z mnoha rovin hospodářské kriminality, spjaté se společenskou vrstvou veksláků.⁵ Jako veksláci byli obvykle označováni lidé, kteří se zabývali nelegálním obchodováním s valutami a bony. Nejčastěji bývali spojováni právě s devizovou trestnou činností, řada z nich se však kromě toho věnovala i jiným pokoutným aktivitám, jako např. pašování a prodeji zahraničního zboží, šperků, starožitností apod.

Tato vrstva se etablovala ve specifických ekonomických a politických podmínkách pozdně socialistického Československa: na jednu stranu trpělo zdejší centrálně řízené hospodářství chronickými obtížemi, projevujícími se mimo jiné nedostatkem některých artiklů na vnitřním trhu a potížemi se zásobováním. Na druhou stranu mělo obyvatelstvo poměrně vysoké spotřební nároky, srovnatelné s „kapitalistickou cizinou“. Samotné politické vedení po roce 1968 vnímalo zvyšování životní úrovně a konzumerismus jako důležité legitimizační pilíře a stabilizační prvky v rámci domácí politiky, přestože realizace ambiciózních příslibů v této oblasti se s postupem času stávala čím dál obtížnější. Podpora individuální seberealizace v soukromí či na pracovišti měla v posrpnovém Československu suplovat angažovanost ve veřejné sféře, která se stala do velké míry tabuizovaným tématem. Obraz „tichého života“ byl hojně prezentován skrze média a akceptován většinou tehdejší společnosti.⁶

Otázkou však zůstává, do jaké míry byl stát v sedmdesátých a osmdesátých letech schopen individuální seberealizaci obyvatelstva v různých oblastech umožnit. V té materiální se řada obyvatel při uspokojování svých potřeb vydávala neoficiální cestou a při shánění nedostupného zboží participovala na černém trhu. Svou roli

4 Obecněji k otázce stínové ekonomiky v období normalizace viz např. KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti v letech 1969–1993*. Academia, Praha 2012, s. 155–156, 202–203. Dále také OTÁHAL, Milan: O vztahu společnosti k normalizačnímu vedení. In: TŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš (eds.): *Česká společnost v 70. a 80. letech. Sociální a ekonomické aspekty*. ÚSD AV ČR, Praha 2012, s. 274–275. Stínové ekonomice se věnují i pasáže v knize PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2. díl (období 1945–1992)*. Doplněk, Brno 2009, s. 694. K podobám a aktérům československého černého trhu v komparaci s východoněmeckým prostředím viz HAVLÍK, Adam: Od pouliční šmeliny ke „strýčkům ze Západu“. Černý trh v ČSSR a NDR v komparativní perspektivě. *Soudobé dějiny*, 2014, roč. 22, č. 3, s. 340–364.

5 V případě tzv. veksláků šlo v podstatě o novou třídu, vzniknuvší ve specifických socioekonomických podmínkách státně-socialistického Československa. Její vznik zmiňuje německý historik Jens Gieseke v souvislosti s různými formami nerovnosti v socialistických diktaturách, viz GIESEKE Jens: *Soziale Ungleichheit im Staatssozialismus. Eine Skizze*. In: *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*, 2013, roč. 10, č. 2. Online vydání viz – <http://www.zeithistorische-forschungen.de/2-2013/id=4493> (citováno k 10. 4. 2017).

6 Viz BREN, Paulina: *Zelínář a jeho televize. Kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Academia, Praha 2013.

při takovém jednání určitě hrála i atraktivita zboží pocházejícího ze Západu. Takové komodity měly pro obyčejné lidi doslova magickou přitažlivost a stávaly se pro ně symbolem společenského postavení. Konkrétní důvody atraktivity západního zboží a obecněji role tamní populární kultury, životní styl a myšlenkový svět lidí žijících ve státech východního bloku nejsou však na tomto místě předmětem analýzy.⁷ Místo toho se studie zaměřuje na historické aktéry, jež lze považovat za jakési hybatele tehdejšího černého trhu a kteří se nikoli nevýznamně (a v rozporu se zákonem) podíleli na formování konzumních zvyklostí československých občanů.

Pramennou základnu studie tvoří primárně vyšetřovací spis, který se k věci zachoval a je dnes přístupný v Archivu Ústavu paměti národa v Bratislavě. Příklad „Jozef Zelík a spol.“ měl na starosti odbor vyšetřování Státní bezpečnosti Správy Sboru národní bezpečnosti (SNB) hlavního města Bratislavy a Západoslovenského kraje spolu s pracovní skupinou vytvořenou ad hoc na Správě kriminální služby Ministerstva vnitra Slovenské socialistické republiky (SSR), se kterou bratislavská StB koordinovala svou činnost. Zatímco běžná agenda v oblasti hospodářské kriminality spadala obvykle do gesce Veřejné bezpečnosti, tento případ pro jeho povahu a velký rozsah vyšetřovala Státní bezpečnost.⁸ Samotný vyšetřovací spis obsahuje řadu pozoruhodných výpovědí, a přestože v něm chybí svědectví hlavního aktéra, lze na jeho základě vytvořit plastický obraz celé kauzy. Mezi další důležité prameny patří hlavně kauzistický text z časopisu *Kriminalistický sborník*, vydávaný federálním ministerstvem vnitra. Přehledně popisuje činnost Zelíkovy skupiny a klíčové body vyšetřování. Zachovala se i zpráva o soudním procesu z dobového tisku. V pasážích vysvětlujících některé obecnější zákonitosti a mechanismy se text opírá i o další druhy historických pramenů.

Co se týče zvolené metodologie, lze studii vnímat jako výsledek kvalitativního výzkumu; jedná se v podstatě o případovou studii. Český sociolog Jan Hendl v této souvislosti rozeznává několik druhů případových studií podle zvoleného postupu a charakteru zkoumaného předmětu: 1) Osobní případová studie. Opírá se o podrobný výzkum jedné osoby. Pozornost se věnuje minulosti, kontextovým faktorům a postojům, které předcházely určité události. Zkoumají se možné příčiny, determinanty, faktory, zkušenosti a procesy, jež k ní přispěly. 2) Studie komunity (sociografie). Zkoumá jednu či více komunit na určitém místě. Popisovány, analyzovány a srovnávány jsou hlavní vzorce jejího/jejich života. 3) Studium sociálních skupin. Zabývá se výzkumem menších, přímo komunikujících skupin (např. rodin), ale i větších, difúzních skupin (např. skupiny zaměstnanců). Popisují a analyzují se vztahy a aktivity ve skupině. 4) Studium organizací a institucí. Zkoumají se školy, firmy či organizace. Cíle jsou

7 Blíže k vnímání Západu jako „imaginárního světa“ v pozdně socialistickém SSSR viz YURCHAK, Alexei: *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton, Princeton University Press 2005.

8 Jinak se vybranými oblastmi hospodářské kriminality v rámci Státní bezpečnosti zabývala XI. správa SNB neboli Správa kontrarozvědky pro ochranu ekonomiky. Vznikla v roce 1974 a zaměřovala se především na kontrarozvědnou ochranu oblastí národního hospodářství, které mohly přicházet do styku se zahraničím (od podniků zahraničního obchodu či klíčových průmyslových celků přes Československou akademii věd až po dopravu a spoje). Blíže k ní viz ZEMAN, Petr: XI. správa SNB (1974–1988). Stručný nástin vývoje a činnosti Správy kontrarozvědky pro ochranu ekonomiky. In: *Sborník archivů bezpečnostních složek*, č. 7. ABS, Praha 2009, s. 277–300.

Vzestup a pád „bonového krále“ Jozefa Zelíka

zde různé, např. hledání nejlepšího vzorce chování, zavedení určitého typu řízení, zkoumání procesů změn a adaptace atd. 5) Zkoumání událostí, rolí a vztahů. Zde se studie zaměřuje na určitou událost (překrývá se tedy s body 3 a 4). Zahrnuje například: analýzu interakce členů skupiny, konfliktů, rolí a stereotypů.⁹

Tento text má styčné body se třetím z uvedených typů, avšak nejvíce se blíží osobní případové studii. Ještě než si přiblížíme životopis hlavního aktéra, je třeba přidat krátkou poznámku k etické stránce textu. Přestože se zvolené téma týká kriminální minulosti osob, které jsou dnes stále naživu, rozhodl se je autor neanonymizovat. Několik jmen je sice uvedeno ve zkrácené formě, důvodem je ale fakt, že se mu jejich úplně znění nepodařilo dohledat. Záměrem není zpětně hodnotit rozhodování konkrétních lidí po morální stránce či implicitně podsouvat čtenáři předem připravenou interpretační šablonu (kdo stál na jaké „straně“, kdo patřil mezi „zlé či dobré“ atp.). Hlavním úkolem je na pozadí jednoho životního osudu nastínit různé podoby hospodářské kriminality, které se vyvinuly v socialistickém Československu. Dějiny tvoří lidé a jejich zpětná rekonstrukce se neobejde na jedné straně bez kolektivních aktérů (třída, zájmová skupina, politická strana, subkultura), ale zároveň ani bez „menších“ příběhů týkajících se konkrétních jedinců.

Stručná biografie

Životní příběh Jozefa Zelíka se začal psát 26. 3. 1946. Narodil se v malé vesničce Podhorie nedaleko Povážské Bystrice do dělnické rodiny. Jeho otec pracoval celý život v cementárně v nedaleké obci Ladce a matka byla v domácnosti. Základní školní docházku ukončil Zelík v roce 1960 a poté vystudoval Střední průmyslovou školu chemickou v Bratislavě (1960–1964). Ve studiích pokračoval na Vysoké škole ekonomické, ovšem tam údajně o výuku nejevil zájem, opakoval ročníky a školu nakonec nedokončil. Na základní vojenskou službu nenastoupil.¹⁰ V roce 1970 se oženil s Cecílií Polákovou a ve stejném roce se jim narodil syn. V té době se Zelík již pohyboval v prostředí černého trhu. Napojil se na pašeráky s drahými kovy a zahraničními automobily a postupně začal obchodovat i se zlatem, valutami a tuzexovými poukázkami a také se starožitnostmi a klenoty. V roce 1971 byl poprvé odsouzen, a to ke třem letům za restný čin spekulace. Trest odnětí svobody dostal v souvislosti s dovozem automobilů Mercedes a jejich prodejem přes autobazary v Československu. Zelík v této aféře figuroval jako osoba, která měla opatřit určitý obnos tuzexových poukázek. Ty nakoupil od překupníků v Praze, kam byl několikrát vyslán.¹¹ Z výkonu trestu se vrátil v dubnu 1972.

9 HENDL, Jan: *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Karolinum, Praha 1997, s. 39. V zahraničí se typologiemi případových studií zabývali např. američtí sociologové Robert Stake či Robert Yin. Viz STAKE, Robert E.: *The art of case study research*. Sage Publications, Thousand Oaks 1995 a YIN, Robert K.: *Case study research: design and methods*. Sage Publications, Los Angeles 2009.

10 Z jakého důvodu se Zelík vyhnul základní vojenské službě, není zcela zřejmé. Ve svém vlastním stručném životopise pouze uvedl, že je „nevoják“ a že službu nenastoupil. Viz *Archiv Ústavu paměti národa* (dále jen AÚPN), f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava (původní značka BA-V, dále jen KS ZNB – S ŠtB Bratislava), a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982, životopis Jozefa Zelíka (nedatováno).

11 Tamtéž, Zápisnica o výsluchu svedka Jozefa Beňušky zo dňa 1. 4. 1983.

Adam Havlík

Pokud se zaměříme na Zelíkův oficiální profesní životopis v časovém rozmezí od propuštění do roku 1982, kdy došlo v jeho životě k zásadním změnám, nenalezneme v něm vlastně nic neobyčejného. Údajně vykonával různé manuální práce, nejprve v bratislavských pekárnách, kde pracoval téměř deset let, a pak i v dalších dvou zaměstnáních. Ovšem vyšetřovací spisy nám poskytují poněkud detailnější pohled na jeho život v té době.

Viděno zpětně znamenala Zelíkova kriminální kariéra před zatčením na začátku sedmdesátých let pouze jakousi předeheru událostí následujících. Již v prvních letech po svém propuštění se vrhl do nelegálního obchodování se vši vervou. Jestliže dříve působil zčásti i jako jakási spojka pro jiné překupníky,¹² po návratu na svobodu se plně osamostatnil a časem vybudoval vlastní obchodní síť, ačkoli začínal vlastně od píky, bez finančních prostředků. Jeho transakce se týkaly do značné míry stejných měn a komodit jako dříve, jen nyní vše probíhalo v nepoměrně větším měřítku. Za úspěšným návratem do sféry nezákonných obchodů stál i fakt, že Zelík neotálel a nedlouho po propuštění z vězení začal znovu budovat některé přetřhané síť a opět získávat cenné kontakty. Několik z nich mu dokonce formou půjčky poskytlo i startovní kapitál v řádu desítek tisíc korun.¹³ Pro rozjezd devizových machinací byl takový „základní vklad“ nutností. Stejný problém řešil i začínající spekulant Michal Najman, fiktivní hrdina románu Pavla Frýborta z prostředí československého černého trhu: *Horší je, že veks, jako každý podnikání, vyžaduje základní provozní kapitál. Motor, který byznys roztočí. Škváru. Hromadu škváry. Jinak se uběháte a půl roku budete dávat do kupy peníze, za který byste mohli nakoupit tolik mařen, aby vám to těch třicet tisíc čistýho zisku vyneslo.*¹⁴

Zelíkovy valutové machinace

Přesuňme se nyní k samotným Zelíkovým obchodům. Jak již bylo naznačeno v úvodu, Zelík „podnikal“ v řadě tehdy nelegálních výdělečných oborů. Po delší dobu tvořil hlavní zdroj jeho příjmů důmyslný koloběh valut¹⁵, tuzexových poukázek a československých korun, jak jej popisují vyšetřovatelé StB v návrhu na konečné opatření pro městskou prokuraturu v Bratislavě: *Obv. Zelík od roku 1975 až do jeho odchodu do zahraničia si vo veľkom rozsahu zadovážoval čs. koruny, ktoré prostredníctvom iných osôb bez povolenia vyvážal do cudziny, kde ich menil za cudzie valuty, ktoré potom prevážal osobne alebo prostredníctvom iných osôb späť do ČSSR. Tu cudzie valuty z časti vymenil v ČSOB za T[uzexové] K[oruny], ktoré predával so ziskom a z časti odpredával aj valuty, čím spôsobil čs. devízovému hospodárstvu škodu veľkého rozsahu a seba obohatil o niekoľko miliónov Kčs.*¹⁶

12 Tamtéž, Zápisnica o výsluchu svedka Pavola Suchého zo dňa 24. 2. 1983. Tím však není myšleno, že by se v té době Zelík nepouštěl i do obchodů na vlastní pěst.

13 Tamtéž, Zápisnica o výsluchu svedka Františka Valoviče zo dňa 24. 2. 1983 a Pavola Suchého zo dňa 24. 2. 1983.

14 FRÝBORT, Pavel: *Vekslák*. Mladá fronta, Praha 1988, s. 15.

15 Na držení valut se přitom vztahoval devizový monopol podle zákona o devizovém hospodářství z roku 1970 (č. 142/1970 Sb.). Podle něj měli českoslovenští občané povinnost nabídnout bance ke směně veškeré cizí měny, které nabyli, a to nejpozději do patnácti dnů. Pokud tak někdo neučinil a valuty schraňoval pro vlastní potřebu či je prodával sám za jím určený kurz, vystavoval se hrozbě trestního stíhání.

Vzestup a pád „bonového krále“ Jozefa Zelíka

S valutami spekuloval Zelík již na přelomu šedesátých a sedmdesátých let a po návratu z vězení v tom pokračoval. V Praze skupoval cizí měny, které pak prodával na Slovensku. Kolem roku 1977 rozšířil spektrum své činnosti a zaměřil se na výměnu a prodej maďarských forintů. O vývoji kurzů jednotlivých zahraničních měn ve světě byl dobře informován. Pravidelně totiž poslouchal rakouský rozhlas a soustavně sbíral informace z oblasti devizových kurzů. Shromážděné poznatky uplatňoval při realizaci svých obchodních plánů. Vysledoval, že v jisté době ve druhé polovině sedmdesátých měl maďarský forint výhodný kurz na devizovém trhu. Přes státní hranice tak nechal převézt velké množství československých korun. V Maďarsku je směňoval nejprve za forinty a ty pak za rakouské šilinky. Jako druhý způsob získávání forintů se osvědčila výměna na území Československa a jejich následný převoz do Maďarska.

Západní měny za maďarské forinty získával Zelík a jeho společníci dvěma způsoby – buď výměnou v oblasti kolem jezera Balaton, kde vládl čilý turistický ruch a zároveň tam byl nedostatek směnárny pro zahraniční turisty, nebo přímo v bance. Z výpovědi jednoho ze svědků vyplývá, že Zelík nejméně v jednom případě nechal směnit získané forinty za rakouské šilinky ve vídeňské bance.¹⁷ Valuty se různými kanály převážely do Československa, kde s nimi bylo možné dále spekulovat či za ně inkasovat bony. Ty poté Zelík rozprodával dále. Podle odhadu Státní bezpečnosti se mu v roce 1977 podařilo vyvézt šest až sedm miliónů korun!¹⁸ K tomu Zelík získal mj. i vozidla z cizích zastupitelských úřadů. Tento krok byl velmi výhodný z hlediska bezpečnosti. Snižoval riziko odhalení, jelikož automobily s diplomatickou státní poznávací značkou nepodléhaly na hranicích běžné celní kontrole, a měly tak prakticky volný průjezd.

Sám Zelík se podle řady indicií podílel přímo na pašování peněz a neoficiální směně v Maďarsku. Důkaz, že se jeho automobilu značky Volvo používalo k převozu bankovek, poskytuje mimo jiné i výpověď automechanika, jenž při opravách objevil pod kobercem jugoslávské dináry a maďarské forinty. Překvapivý nález ohlásil Zelíkovi při předávání opraveného vozu – ten na to ale prakticky nereagoval: *Všechny nalezené peníze jsem předal krátce po nálezů zákazníkovi, který čekal, až bude vozidlo v pořádku. On sám u toho, když jsem peníze našel, nebyl, v tu dobu jsem byl v dílně sám, ale zákazník přišel za chvilí. Dal jsem mu je a on ani nic neříkal, jen tak bručel, něco v tom smyslu, že ví a pod.*¹⁹

Přímo do Maďarské lidové republiky jezdil i Zelíkův přítel a dlouholetý společník Ivan Bielek (nar. 1930), znali se již z přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Jako převozník peněz měl ideální výchozí postavení, protože udržoval dobré vztahy s jedním zaměstnancem celní správy na slovensko-maďarské hranici. Kufr s penězi tedy ve více případech převezl přes hranice sám celník a bezpečně jej předal Bielekovi, který peníze poté dále směňoval.²⁰ Bielek se ve veksláckých kruzích pohyboval již delší

16 AÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982, Návrh na konečné opatření, 17. 6. 1983.

17 Tamtéž, zápisnica o vyluchu svedka Jozefa Beňušky zo dňa 1. 4. 1983.

18 AÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982, Návrh na konečné opatření, 17. 6. 1983.

19 Tamtéž, Protokol o výslechu svědka Miroslava Vejby ze dne 18. 1. 1983

20 Tamtéž, Zápisnica o vyluchu svedka Ivana Bieleka zo dňa 23. 5. 1983.

Adam Havlík

dobu. Oficiálně měl status invalidního důchodce, ale věnoval se „na plný úvazek“ spekulativnímu nákupu a prodeji různých druhů platidel a cenného zboží. Od Zelíka několikrát odkoupil velké množství valut. V jedné výpovědi z roku 1983 prohlásil, že v rozmezí let 1977–1982 se celková výše těchto odkupů pohybovala kolem 640 000 Kčs, avšak ve stejném protokolu uvedl, že částka byla ještě mnohem vyšší, přes tři miliony korun. Bielek sám tvrdil, že vedle svého komplice byl on a ostatní překupníci stále „menšími rybami“, přestože měl kolem sebe vlastní rozsáhlou skupinu spolupracovníků. „Bielekova skupina“ byla v první polovině osmdesátých let v Československu souzena zvláště: její hlavě vyměřil soud trest ve výši deseti let odnětí svobody a vazebně v ní bylo nakonec stíháno 56 osob! Již tato čísla dokládají, že Ivan Bielek patřil k předním slovenským veks lákům.

Maďarské forinty nebyly jedinou měnou východního bloku, která se stala předmětem transakcí Zelíka a jeho společníků. Orientovali se mimo jiné i na polské zloté: *Zelík robil obchodné transakcie aj s poľskými zlotými. Tento spôsob obchodu môžem popísať takto: Z ČSSR Zelík vyviezol do PER československé koruny a taktiež aj valuty, ktoré tam výhodne zamenil za zloté, ktoré potom priviezol späť do ČSSR a tieto v banke zamenil opäť na koruny. Týmto spôsobom Zelík mal sto percentný zisk.*²¹

Při rozsahu svých obchodů potřeboval Zelík někoho, kdo by se mu staral o účetnictví. Touto osobou se stal jistý Ferdinand Kocián (nar. 1947). Seznámili se v podniku Mlýny a pekárny, kde byli oba zaměstnaní. Postupně se sblížili a Zelík usoudil, že Kociána může zasvětit do svých obchodů. Zhruba od roku 1975 či 1976 mu dával za úkol přepočítávat peníze různého původu: *Peniaze vždy doniesol Zelík alebo mi ich odovzdal. Ja som mal tieto peniaze spočítat, dať do balíčkov podľa hodnoty a napísať mu, aká je celková suma peňazí.*²² Když Zelík zjistil, že může Kociánovi důvěřovat (z přepočítávaných balíčků bankovek nic nechybělo), učinil z něj svého účetního: *Zelík ma takto naučil robiť vlastne „bankára“.* S těchto peněz *ja som mu nikdy nezobral ani 5 Kčs. Možno že ma pár krát takto vyskúšal a videl, že mi možno dôverovať. Raz som sa Zelíka pýtal, či mi dôveruje s týmito peniazmi. On mi odpovedal, že ma vyskúšal.*²³ Tuto činnost později vykonával několikrát do roka, někdy přímo u Zelíka, jindy na jeho chatě či na jiných místech. Kromě přepočítávání peněz měl Kocián i funkci řidiče pro Zelíkovy rodinné příslušníky.

Bony neboli tuzexové poukázky

Černý trh s valutami úzce souvisel s tuzexovými poukázkami. Vydávala je Československá státní banka jako prostředek k odčerpávání zahraničních měn od tuzemského obyvatelstva. Oficiálně byly v Československu vypláceny jako náhrada občanům pracujícím v cizině, kteří do státní pokladny přinášeli cizí měny. Bylo jimi možné platit v pobočkách podniku Tuzex, nabízejících zahraniční spotřební zboží, automobily, ale

21 Tamtéž, Zápisnice o výsluchu svedka Pavola Suchého zo dňa 24. 2. 1983.

22 Tamtéž, Zápisnice o výsluchu obvineného Ferdinanda Kociána zo dňa 15. 2. 1983.

23 Tamtéž.

Vzestup a pád „bonového krále“ Jozefa Zelíka

i potraviny či drogistické zboží.²⁴ Proto se bony staly žádaným artiklem na černém trhu. Lidé, kteří si chtěli dopřát zahraniční luxus a neměli jejich vlastní zdroje ani potřebné znalosti, museli vstoupit do prostředí černého trhu a shánět je tam. Zde se uplatnili veksláci coby prostředníci, kteří nabízeli bony přímo v ulicích měst.

Prodej bonů sám o sobě trestný nebyl, prvonabyvatel je mohl prodávat dle libosti, když úřední hodnota jednoho bonu byla jedna československá koruna. Ovšem na černém trhu je bylo možné dostat za neoficiální kurz, který se pohyboval od čtyř do šesti korun. Takový prodej byl podle dobové legislativy protiprávní. Nicméně samotné dokazování deliktů souvisejících se „spekulativním prodejem“ mělo svá úskalí. Pachatelé bylo třeba dokázat, že se chtěl odprodáváním bonů nepřiměřeně obohatit, což v praxi představovalo nemalý problém. I proto se fenomén veksláctví Veřejné ani Státní bezpečnosti nedařilo vymýtit a z řad příslušníků SNB se pravidelně ozývala kritika stávající právní úpravy, jež neumožňovala dlouhodobý efektivní postup vůči pouliční směně valut a bonů.²⁵ Vzhledem k tomu, že se větší předávky neodehrávaly přímo na ulici ale při předem domluvených schůzkách někde v ústraní, bylo jejich odhalování ještě složitější.

Jozef Zelík nepatřil mezi obyčejné prodejce nabízející bony kolemjdoucím na ulici. Naopak, pouličním vekslákům na Slovensku, resp. výše postaveným překupníkům, kteří je zásobovali, bony sám prodával s určitou marží. Zdrojů tuzexových poukázek měl více. Asi nejdůležitější z nich představovaly valuty dovážené v rámci výše uvedeného koloběhu peněz z ciziny. Zelík však bony kupoval – především v první polovině sedmdesátých let – od pražských veksláků, kteří mu jich odprodávali velké množství. Některé česko-slovenské obchody se odehrávaly přímo v hlavním městě, například v hotelech na Václavském náměstí. Právě velké hotely v centru města byly místy, kde měli přední pražští veksláci své „kanceláře“. Se svými partnery se Zelík setkával např. u známého dálničního motorestu U devíti křížů či jinde.²⁶

Na Slovensku odprodával Zelík poukázky mj. i jistému Ludovítu Brunovskému, zvanému pro svůj vyšší věk „Dedo“. Ten měl další odběratele, operující na území východního Slovenska a v okolí Žiliny. Patřili k nim jistý Ján S. (přezdívkou „Červený východniar“), Ján D. („Černý východniar“) či Róbert O. („Poľovník“).²⁷ Brunovský měl pod svými křídly síť menších prodejců nabízejících bony přímo na ulici. Právě Gorkého ulice v centru Bratislavy získala pověst jakéhosi střediska černého trhu, a to zejména v osmdesátých letech. Kromě překupníků před Tuzexem se v ní soustředili ve

24 Další klientelu tvořili zahraniční hosté, neboť v těchto obchodech bylo možné platit i valutami. Z počátku mífil Tuzex na cizině i tím, že otevíral své pobočky na místech, kde se soustřeďoval jejich větší počet (např. v Karlových Varech). Samotný podnik vznikl v roce 1957 a jeho postavení vymezovala vyhláška ministra zahraničního obchodu z 27. června 1957, o zřízení Tuzexu, podniku zahraničního obchodu pro prodej zboží v drobném za cizí měny. Viz <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=28844&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> (citováno k 10. 4. 2017).

25 K dalším důvodům patřila všudypřítomná korupce, díky níž si některé vekslácké kruhy dokázaly vyjednat určitý stupeň tolerance či nesmíitelnost československé koruny k západním měnám.

26 AÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982, Zápisnica o výsluchu svedka Milana Vrány zo dňa 15. 2. 1983.

27 ANGYAL, Imrich – JAJCAY, Štefan: *Organizovaná špekulácia na území Bratislavy*, s. 393–395.

Adam Havlík

větším počtu i romští prodejci a prodejkyně nabízející digitální hodinky. Proto získala ulice mezi obyvateli hlavního města nelichotivou přezdívku „Digitalstrasse“.²⁸

Postupně se Zelíkovi podařilo vytlačit ostatní překupníky a upevnit si v Bratislavě (a tím asi i na celém Slovensku) dominantní postavení v oblasti nelegálního obchodu s bony. V roce 1981 si nechal u Československé obchodní banky otevřít pro sebe, svou ženu a syna devizové účty. Důvodem byl převod velkého množství valut ze zahraničí, konkrétně 200 000 západoněmeckých marek. Byl pod ním podepsán jakýsi Nico Stössel, občan Spojených států. Podle Zelíka jim tuto sumu Stössel odkázal ještě za svého života. Zelík na každé z devizových kont nechal uložit 20 000 marek a zbytek přešel na jeho, také tehdy zřízený tuzexový účet. Celá věc však byla jen zástěrkou pro legalizaci převodu v zahraničí vydělaných valut do ČSSR. Toto falešné dědictví neušlo při vyšetřování případu pozornosti Státní bezpečnosti. Zelíkova žena při výsledku tvrdila, že se Stösselem se seznámili na dovolené v Mexiku při návštěvě Acapulca, avšak z jiných výpovědí vyplývá, že se během dovolené do Acapulca vůbec nedostali.²⁹

Zahraníční automobily a PZO Tuzex

Důležitým odbytištěm tuzexových poukázek ve velkém a místem výdělku obrovských sum byla pro Zelíka jedna z bratislavských poboček Tuzexu, kde se prodávaly automobily. Zelík měl úzké kontakty na její zaměstnance, a mohl tak ve spolupráci s dalšími komplici zprostředkovat prodej běžně nedostupných vozů. Někdy přímo osobně, častěji však prostřednictvím své „pravé ruky“ Stanislava Trnovského odprodával zájemcům bony potřebné pro samotný nákup a inkasoval československé koruny. Trnovský, později trestně stíhaný mj. právě za tento prodej bonů, byl na prodejnu napojen již dříve a Zelík se v ní objevil asi v letech 1978–1979.³⁰ Druhý jmenovaný se např. osobně podílel i na nákupu automobilu značky Talbot pro Stanislava Babinského (nar. 1939), bývalého ředitele Okresního průmyslového podniku v Trstene a aktéra největší předlistopadové korupční kauzy, odsouzeného k mnohaletému vězení.³¹ Zelík mu, tak jako řadě jiných, dodal chybějící částku v bonech a za to inkasoval československé koruny.³² Podobných případů lze ve vyšetřovacím spise najít více

28 Tento ironický název přejímali i obyvatelé jiných měst na Slovensku, kde se soustředili pouliční prodejci různého zboží. Viz CAPALAJ, František – BRESTOVANSKÝ, Josef: „Digitalstrasse“. In: *Kriminalistický sborník*, 1989, roč. XXXIII, č. 9, s. 390.

29 AÚPN, f. KS ZNB – S ŠTB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982, Návrh na konečné opatření, 17. 6. 1983.

30 Kromě spekulace s poukázkami byl Trnovský stíhán i za trestný čin ohrožení devizového hospodářství a příživnictví. Ke konkrétním Trnovského aktivitám v souvislosti s Tuzexem viz tamtéž, Zápisnica o výsluchu svedka Karola Breyera zo dňa 10. 3. 1983.

31 Stanislav Babinský se nechvalně proslavil zejména krytím rozkrádání v podniku, kde působil jako ředitel, korumpováním komunistických politiků skrze opulentní hostiny, pořádání společných lovů apod. Měl kontakty v nejvyšších patrech politiky, např. na předsedu vlády SSR Petera Colotku. Jeho činnost kryl samotný první náměstek ministra vnitra Ján Kováč, ovšem v rámci vyšetřování kauzy byl zbaven funkce a propuštěn. Sám Babinský byl odsouzen za trestný čin rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví na 14,5 roku. Z vězení byl propuštěn v roce 1990 během porevoluční amnestie. Blíže k Babinského případu např. LUKNÁR, Miloš: *Kráľ Oravy. Kauza Babinský*. Práca, Bratislava 1990.

Vzestup a pád „bonového krále“ Jozefa Zelíka

a v některých výpovědích se uvádí, že během let se počet takto prodaných automobilů vyšplhal na několik desítek.³³ Díky tomuto „systému prodeje“ se Zelík dostal do styku s řadou lidí vyššího společenského postavení a s osobami pracujícími ve státním aparátu. Kontakty pak mohl využívat dále pro budování dalších klientelistických sítí.

Výměny probíhaly většinou přímo v jedné z kanceláří uvedené prodejny Tuzexu, kam Zelík často docházel. Výhoda pro jedince, kteří se rozhodli pro koupi automobilu touto cestou, spočívala v tom, že čerstvý majitel měl možnost odvézt si svůj nový vůz prakticky přes noc. Na rozdíl od automobilů určených pro běžný vnitřní trh nebyly tyto vozy k dostání skrze poradníky, a tudíž se na ně nečekalo. V sedmdesátých a osmdesátých letech byli v nabídce automobilů dostupných v Tuzexu zastoupeni domácí i zahraniční výrobci, přičemž šlo většinou o vozy nižší střední třídy. Kromě toho bylo možné si některé dražší automobily (např. Mercedes, BMW, Volvo) i objednat.

Další cestu, jak získat před rokem 1989 vůz ze zahraničí, představovaly celní podvody s domněle darovanými auty. Tento způsob dovozu sice nepatřil k oblastem Zelíkových aktivit (pomineme-li případ z počátku sedmdesátých let, který měl pro něj za následek pobyt za mřížemi), nicméně v rámci neoficiálního trhu s automobily v té době plnil důležitou funkci. Pašované automobily byly oficiálně deklarovány jako dar a díky tomu nepodléhaly při celní prohlídce běžně stanoveným zásadám k výpočtu cla. Takto se do Československa dostávaly vozy, které nebylo možné získat žádnou jinou cestou. Někteří veksláci se specializovali právě na dovoz luxusních aut.³⁴

Bonifikace valut skrze oficiální instituce

Jozef Zelík se neustále snažil přijít na nové způsoby, jak efektivně, byť v rozporu s dobovým trestním zákonem, přijít k co největším finančním prostředkům. Jednou z cest se pro něj stala tzv. bonifikace. Její podstata byla celkem prostá. Určitým skupinám obyvatelstva pracujícím v zahraničí poskytoval stát podle věstníku Ministerstva zahraničního obchodu z roku 1957 zvýhodnění v devizové oblasti. Týkalo se vyplácení příjmů z pracovních cest či dlouhodobých pobytů v cizině a projevilo se, když státní banka měnila vydělané peníze v cizích měnách na tuzexové poukázky. Dotyčný jich jednoduše dostal o pětinu více. Pokud československý občan získal valuty jiným způsobem a nabídl je státní bance, dvacetiprocentní zvýhodnění se jej netýkalo.³⁵ Jozef Zelík při zhodnocování získaných cizích měn využíval právě tuto cestu. Stačilo pouze najít okruh lidí, kteří pravidelně jezdili do zahraničí a byli by ochotni se na jeho kšeftech podílet. Nalezl je mezi pracovníky agentur Slovkoncert a Slovsport: *Využil nějaké známosti s dievčatami, ktoré sú pracovníčkami Slovkoncertu a Slovsportu, od ktorých získal*

32 AÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982, Zápisnica o výsluchu svedka Stanislava Babinského zo dňa 16. 3. 1983.

33 Tamtéž, Zápisnica o výsluchu svedka Petera Stacha zo dňa 12. 4. 1983.

34 Patřil k nim i Robert Pekárek (nar. 1955), který na praktiky ohledně dovozu zahraničních aut vzpomíná v rozhovoru pro publikaci o československých subkulturách před rokem 1989. Viz VLADIMÍR 518 a kol.: *Kmeny 0. Městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989*. Bigg Boss & Yinachi, Praha 2013, s. 659.

35 ANGYAL, Imrich – JAJCAY, Štefan: *Organizovaná špekulácia na území Bratislavy*, s. 398–389.

Adam Havlík

zoznamy ľudí – hudobníkov či športovcov, ktorí boli vysielaní do zahraničia na služobné cesty. Po príchode vytipovaných osôb tieto navštevoval a prostredníctvom nich vykonával pri uložení valút do ČSOB tzv. bonifikáciu...³⁶

První z jmenovaných agentur zprostředkovávala vystoupení slovenských umělců a uměleckých formací v zahraničí a zároveň zajišťovala produkci zahraničních a slovenských umělců na Slovensku. Druhá zastřešovala sportovce, kteří působili v zahraničí. Jejich českými ekvivalenty byly agentury Pragokonzert, resp. Pragosport. Zaměstnanci Slovkoncertu či Slovsportu cestovali často do zahraničí a vlastnili tuzexové účty. V Zelíkově případě šlo např. o skupinu hudebníků, která jezdila pravidelně koncertovat do Vídně. Seznámil se s nimi údajně již v roce 1973, tedy nedlouho po svém propuštění. Princip celé machinace byl prostý. Zelík jim svěřoval valuty a oni je pro něj „bonifikovali“. Za tuto službu jim na oplátku vyplácel poměrnou část z bonifikace. Jeden z vyslychaných v kauze Zelík popsal detailněji mechanismus této směny: [...] *keď 500 šilingov odovzdal hudobník, ktorému prináležala 20% bonifikácia, bolo mu vyplatené nie 200 bonov, ale 240 bonov. Hudobník 200 bonov vrátil Zelíkovi, lebo valuty boli Zelíkove. Pre seba si ponechal jednu tretinu, dve tretiny odovzdal Zelíkovi. Teda 13 bonov si ponechal hudobník a 27 bonov mal zisk Zelík. Treba mať na mysli, že takéto obchody sa robili vo veľkom, že sa bonifikovalo niekoľko tisíc šilingov naraz.*³⁷ Šlo tedy v principu o jednoduchý, zároveň však účinný systém obohacování se.

„Stříbrný důl“, tedy drahé kovy a starožitnosti

Obvyklý artikl v sítích organizovaných překupníků v Československu tvořilo pašované zboží. Přes hranice se houfně dovážely zahraniční výrobky, jež na tuzemském vnitřním trhu nebyly buď vůbec k dostání, nebo se řadily k takzvanému úzkoprofilovému sortimentu. V sedmdesátých a osmdesátých letech k němu patřily např. video-rekordéry, audiotechnika, digitální hodinky, některé druhy oblečení, ale i gramofonové desky zahraničních interpretů, kosmetika atd. Někteří jedinci se specializovali dlouhodobě na dovoz určitého druhu zboží a vytvořili si ve své oblasti černého trhu velmi silné postavení. Kupříkladu jednou z ústředních postav spojených s pašováním a prodejem digitálních hodinek v předlistopadovém Československu se stal Miroslav Provod.³⁸ Slovenský „bonový král“ se však spekulací se spotřebním zbožím ve velkém zřejmě příliš nezabýval. Pokud obchodoval s předměty, tak spíše s drahými kovy, uměleckými díly a starožitnostmi.

Koncem sedmdesátých let se Zelík dozvěděl o vzrůstajících cenách stříbra na světových trzích a rozhodl se začít skupovat tento kov ve velkém, pašovat jej do Rakouska

36 AÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982, zápisnica o výsluchu svedka Jozefa Beňušky zo dňa 1. 4. 1983.

37 Tamtéž, Zápisnica o výsluchu svedka Milana Vrány zo dňa 15. 2. 1983.

38 Po roce 1989 podnikal v řadě oblastí, byl spojován s některými významnými osobami z prostředí organizovaného zločinu v Čechách. Sám byl odsouzen k víceletému trestu vězení za daňové podvody společně s dalším kontroverzním podnikatelem Tomášem Pitrem. K pašování před rokem 1989 viz PROVOD, Miroslav: *Reportáž z rakve*. Nakladatelství Stěchovický poklad, Praha 2010, s. 14–21.

Vzestup a pád „bonového krále“ Jozefa Zelíka

a tam zpeněžovat. Ve Vídni měl spojení na několik místních obyvatel s českým původem z oboru starožitnictví. V Československu disponoval několika zdroji stříbra. Jeho předním zásobovatelem byl jistý Jozef Petrek. Mezi lety 1978 a 1982 dodal Zelíkovi enormní množství stříbra: celých 1210 kg! Lze říci, že v pozdější fázi kriminální kariéry „bonového krále“ se tento drahý kov stal nejvýdělečnější oblastí, která mu přinášela milionové zisky. Podstatná část stříbra pocházela z Polska. Tamější překupníci byli napojeni právě na Petreka, jenž s nimi čile obchodoval.³⁹ Dalšími obchodními partnery „bonového krále“ byli bratři Marián a Peter H., kteří zcizovali stříbro ve státní mincovně v Kremnici, a jistý Pavel Š., jenž skupoval ušlechtilý kov od polských řidičů kamionů. Výkup stříbra pro Zelíka obstarávali též tuzemští starožitníci. V této oblasti spolupracoval i se „starými známými“ Brunovským a Bielekem. Zatímco Brunovský se osvědčil jako osoba znalá v oboru starožitností, Bielek společně s dalšími pro Zelíka zpracovávali stříbrné předměty (např. džbány, přístroje, svícní atd.) do formy kompaktních cihlíček. Dělo se tak pravděpodobně s pomocí zaměstnanců podniku Safina, zabývajícím se výkupem a zpracováním drahých kovů.⁴⁰ Cihličky byly ukládány do krabic od šampaňského, moskevské vodky a jiných skrýší a posléze převáženy automobily přes železnou oponu. Zelík využíval vozy s rakouskou diplomatickou značkou či osoby schopné velké množství kontrabandu propašovat na vlastní pěst. Organizaci vývozu stříbra z hlediska logistiky zařizoval opět Zelíkův častý společník Bielek. Další osobou zapletenou do pašování stříbra byl František Mikóczi (nar. 1940), fotbalový trenér působící toho času ve Vídni. Díky tomu, že měl možnost často přejíždět státní hranice, působil jako Zelíkův přepravce. Kromě stříbrných cihlíček a jiných předmětů z drahých kovů převážel i valuty a obchodoval společně s „bonovým králem“ s tuzexovými poukázkami. Mikóczi byl v roce 1986 Nejvyšším soudem odsouzen k trestu odnětí svobody ve výši šesti let (jeho odvolání bylo zamítnuto) a shledán vinným za pašování 130 kg stříbra v hodnotě přes milion Kčs, zlatých dukátů z doby Karla IV. v hodnotě cca 450 000 Kčs a za převoz československých korun či kanadských dolarů, přičemž drahý kov a zlaté mince převážel právě pro Zelíka.⁴¹

Na vývoz drahých kovů, starožitností a uměleckých děl byly obvykle napojeny další okruhy lidí. Kromě různých starožitníků a znalců i gangy zlodějů zaměřující se na krádeže takových předmětů. S jejich činností souviselo systematické vykrádání památek, kostelů a jiných lokalit. Jednu takovou skupinu popisuje Michal Kliment, bývalý překupník se starožitnostmi působící v Čechách: *Těhdy (kolem roku 1970 – pozn. autora) jsem narazil na skupinu mladých kluků, kteří obchodovali se starožitnostmi. Samozřejmě kradli. Vykrádali zámky a brady. Ale ještě předtím jsem jezdil taxikem. A už v té době jsem měl ke starožitnostem blízko. Můj pradědeček byl předsedou cechu hodinářů. A on vlastnil starožitnický krám v Havlíčkově ulici. Měli jsme starožitností plný byt. A při taxikařině*

39 ANGYAL, Imrich – JAJCAY, Štefan: *Organizovaná špekulácia na území Bratislavy*, s. 404.

40 AÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982, zápisnice o výsluchu svedka Milana Vrány ze dne 15. 2. 1983. Ke zpracování stříbra též ANGYAL, Imrich – JAJCAY, Štefan: *Organizovaná špekulácia na území Bratislavy*, s. 400.

41 AÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982, Rozsudok najvyššieho súdu Slovenskej socialistickej republiky, sp. zn. 4 To 2/87, S. 2. 1987.

Adam Havlík

*jsem se seznámil s jakýmsi Radimem Urbanem a Vaškem Skálou a začali jsme obchodovat. A to, že se pak na mě napojila skupina deseti kluků, kteří vykrádali brady a zámky, nebylo samo sebou. Já jsem starožitnosti kupoval a pak prodával Vaškovi a Radimovi.*⁴² Nutno říci, že v Československu napáchal černý trh se starožitnostmi, uměleckými díly a drahými kovy velké škody. Řada obrazů a cenných předmětů nenávratně zmizela za hranicemi a skončila v rukou soukromých sběratelů, mj. i kvůli Jozefu Zelíkovi. Kromě stříbrných předmětů nakupoval a prodával též staré mince, šperky, obrazy, a dokonce se zajímal i o pomyslnou nejvyšší metu v této oblasti, tedy o obchod s brilianty.

Klid na práci

Aby se mohl po svém propuštění na počátku sedmdesátých let naplno věnovat obchodu, potřeboval Zelík krytí od svých zaměstnavatelů. V Československu před rokem 1989 platila pracovní povinnost, a pokud neměl dospělý člověk v občanském průkazu razítko zaměstnavatele, vystavoval se nebezpečí perzekuce. Jednalo se o trestný čin příživnictví podle § 203 trestního zákona: *Kdo se soustavně vyhýbá práci a opatřuje si prostředky k obživě prostitucí, hazardní hrou nebo jiným nekalým způsobem, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta.*⁴³ Již z definice je zřejmé, že tento paragraf sloužil tehdejší justici k disciplinaci širšího spektra lidí. V prostředí veksláků se vyvinula řada strategií, jak se případnému trestnímu postihu za příživnictví vyhnout. Někteří z nich vykonávali zaměstnání, které jim umožňovalo během pracovní doby provozovat i vedlejší výdělečnou činnost (taxikáři, zaměstnanci hotelů). Jiní si pomocí úplatků opatrovali tzv. „černé duše“ a do zaměstnání místo nich chodili nastrčení lidé: studenti či důchodci, kteří si chtěli neoficiální cestou přivydělat. Obvykle se tyto metody týkaly méně exponovaných zaměstnání (noční hlídači, vrátní, topiči, domovníci aj.).

Korupce hrála důležitou roli i při snaze dosáhnout pomyslné nejvyšší mety, tedy statusu invalidního důchodce. Ten umožňoval věnovat se pokoutným obchodům na „plný úvazek“ a snaha získat jej se zájemcům obvykle dosti prodražila. Známy vekslák a po roce 1989 jedna z hlavních postav českého podsvětí František Mrázek (1958–2006) jej získal od lékaře za úplatek ve formě švédského automobilu značky SAAB.⁴⁴ Paradoxní postavení některých „invalidních důchodců“ reflektuje ironickým způsobem také film *Bony a klid* (viz dále). Když přichází skupina hlavních hrdinů na večírek do jednoho z pražských diskotékových klubů, okomentuje jejich přítomnost místní diskžokej slovy: *Vítáme nejbohatší invalidní důchodce v Praze!*

Pokud jde o Jozefa Zelíka, volil při snaze legálně krýt své aktivity podobné postupy. Díky tomu, že příslušníci Správy Sboru národní bezpečnosti Bratislavy a Západoslovenského kraje zpětně šetřili jeho pracovní činnost a vyžadovali od jeho bývalých zaměstnavatelů různé posudky, můžeme alespoň částečně poodhalit, jak si vyjednával prostor pro své obchodování. Od roku 1972 až do léta 1981 pracoval v národním

42 KMENTA, Jaroslav: *Svědék na zabití*. Nakladatelství JKM, Praha 2010, s. 69–70 (e-kniha).

43 Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon.

44 KMENTA, Jaroslav: *Kmotr Mrázek. Tajný život šéfa českého podsvětí*. Nakladatelství JKM, Praha 2008, s. 14 (e-kniha).

Vzestup a pád „bonového krále“ Jozefa Zelíka

podniku Mlyny a pekárne Bratislava jako závozník přidělený řidičům, kteří rozváželi pekárenské výrobky. Skutečný průběh jeho pracovní doby se velmi těžko rekonstruuje. V praxi nejspíše po dohodě s řidiči trávil čas převážně mimo pracoviště a věnoval se pokoutným obchodům, ať již s tuzexovými poukázkami, cizími měnami či s pašovaným zbožím. Jeden ze svědků vyslýchaných v jeho případě uvedl, že Zelík sám hovořil o tom, že z práce odchází kolem deváté hodiny ráno a pak má celý den volno.⁴⁵ Za to, že jeho činnost budou spolupracovníci tolerovat, se na oplátku vzdal případných příplatků za různá vyúčtování v jejich prospěch. Později se při šetření jeden z řidičů za Zelíka postavil a tvrdil, že se vydávání zboží jednotlivým prodejnám zúčastňoval. Roli zde nejspíše hrála i snaha nepřidělovat podniku další starosti a neuškodit výpovědi jeho pověsti. Kupříkladu fakt, že Zelík téměř vůbec neodevzdával vyplněné měsíční pracovní lístky s údaji o vykonané práci, odůvodňoval administrativními zmatky na konci jednotlivých měsíců.

Jestliže v prvním zaměstnání spoléhal Zelík na domluvu s ostatními spolupracovníky a krytí ze strany podniku, v dalším zvolil odlišný přístup. Od léta 1981 byl formálně zaměstnán jako plavčík na kryté plovárně v Bratislavě. Ihned po nástupu si zažádal o půlroční neplacené volno, jako důvody uváděl dostavbu rodinného domu a rodinné záležitosti. Na počátku následujícího roku chtěl další volno a bylo mu opět vyhověno, ale zároveň doporučeno změnit zaměstnání. V létě 1982 požádal o rozvázání pracovní smlouvy, údajně kvůli přípravě ke studiu na Vysoké škole ekonomické, kde již jednou v minulosti neúspěšně studoval. Samotnou práci plavčíka tedy ve skutečnosti vůbec nevykonával. Nedlouho poté nastoupil do písmomalířské dílny Stavebněmontážního podniku Bratislava jako pomocný dělník. Na základě informací, které vyšetřovatelům poskytl předchozí zaměstnavatel (tedy jedna z bratislavských plováren spadající pod Západoslovenskou správu účelových zařízení Československého svazu tělesné výchovy Bratislava) a výpovědi svědků byl Zelík později v nepřítomnosti obviněn z trestného činu příživnictví právě za období, kdy tam byl formálně zaměstnán. Když pak v roce 1985 otisklo *Rudé právo* článek o Zelíkově skupině, obsahoval i kritická slova prokurátora JUDr. Stanislava Kvapila namířená mj. do řad bývalých Zelíkových zaměstnavatelů: *Vyšší nároky by se měly klást i na práci těch, jejichž benevolence umožnila skupině Jozefa Zelíka mladšího rozsáhlou protispolečenskou činnost [...] Týká se to zejména řídicích pracovníků organizací, kde Jozef Zelík ml. a další členové jeho klanu „pracovali“ v čase páchání deliktů, ale i působení pracovníků a funkcionářů národních výborů v místech, kde odsouzení žili.*⁴⁶ Přestože byl Zelík po svém útěku stíhán i za trestný čin příživnictví, prakticky po celá sedmdesátá léta si pomocí různých metod dokázal vyjednávat prostor pro svou „mimopracovní činnost“.

45 AÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982, Zápisnica o výsluchu svedka Krasimíra Patorčeva zo dňa 1. 2. 1983.

46 KRÁL, Jan: Spravedlivé tresty spekulantů. *Rudé právo*, 27. 11. 1985, s. 1.

Adam Havlík

Okázalá spotřeba aneb životní styl

Společenskou vrstvu tzv. veksláků lze vnímat jako svébytnou subkulturu s vlastními komunikačními kódy, jazykem a rituály.⁴⁷ Úspěšnější z nich obvykle shromažďovali velké množství finančních prostředků a jejich životní standard se pohyboval zcela jinde než u běžných československých občanů. Záliba v luxusu a nekritický obdiv k západnímu životnímu stylu patřily mezi typické znaky jejich světa. Na rozdíl od stranických elit, pro které byl charakteristický „skrytý luxus“, neměli veksláci žádné zábrany v tom, aby stavěli své bohatství na odiv. Jejich extravagantní život je zachycen v dobové populární kultuře. Nejznámějším zpodobněním tohoto prostředí je bezesporu již zmiňovaný snímek *Bony a klid* režiséra Víta Olmera z roku 1987. Každodenní život pražských veksláků prezentuje jako nekonečný kolotoč kšeftů, alkoholu, bizarních sázek a sexuálních radovánek. Ovšem obraz veksláka je přítomný i v dobových seriálech, hudebních klipech, časopisech a samozřejmě denním tisku. Např. v osmdesátých letech se figura veksláka stala vděčným terčem vtipů v humoristickém časopise *Dikobraz*. Obvykle byli zobrazováni na ulici, oblečení v nápadném, západním stylu, s drzým výrazem ve tváři. To mělo své opodstatnění, protože právě pouliční prodejci bonů, valut, digitálek či jiného spotřebního zboží tvořili díky postávání před prodejny Tuzexu nejviditelnější část „veksláckých sítí“. V žargonu se nazývali „komáři“, „chodiči“, či „nohy“. Naproti tomu existovali mocní překupníci („skupky“), kteří své kšefty řídili z pohodlí hotelových lobby, snack barů a jiných zařízení.

Jozefa Zelíka lze zařadit k elitě v oblasti československého černého trhu. Symbolem Zelíkovy moci a ekonomické prosperity se stala především jeho bratislavská vila. Znalecký odhad provedený na pokyn bezpečnostních složek ji ohodnotil zhruba na jeden a půl milionu československých korun. O luxusním vybavení interiéru podávají zprávu další odhady. Jen cena spotřební elektroniky (televize, videorekordér a další vybavení) byla odhadnuta na více než sto tisíc korun, cena obrazů na téměř 230 000 Kčs.⁴⁸ Ve svém honosném domě Zelík často pořádá večírky, na nichž se scházela pestrá společnost. Vedle jeho nejbližších „spolupracovníků“, různých známých a příležitostných obchodních partnerů se ve společenské místnosti vybavené barem čas od času objevovaly i osobnosti z bratislavské (pop)kulturní scény, sportovci a jiní známí lidé. Pokud se zde řešily i pracovní záležitosti, tak jedině v užším kruhu nebo za zavřenými dveřmi. Při jednotlivých obchodech si totiž Zelík počínal velmi obezřetně. Na tuto opatrnost měl pravděpodobně vliv jeho předchozí pobyt za mřížemi začátkem sedmdesátých let. Každopádně do svých plánů a operací zasvěcoval pouze nezbytně široký okruh osob a jeho partneři obvykle znali pouze jejich část. Průběh samotných obchodů a bližší údaje o tom, jak fungovaly jím řízené sítě, se Zelík z bezpečnostních důvodů snažil tajit, nicméně nabyté jmění se nebál předvádět. Na dotazy,

47 O osobitých způsobech komunikace svědčí i výše uvedené přezdívky jednotlivých překupníků či specifický slovník hlavních hrdinů filmů či postav z některých dílů televizních seriálů věnujících se tomuto prostředí.

48 AÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982, znalecký posudok č. 3/1983 VS-ČVS-1038/1982 (nemovitost) a další posudky.

Vzestup a pád „bonového krále“ Jozefa Zelíka

jakým způsobem k takovému jmění přišel, obvykle odpovídal, že díky příbuzným ve Spojených státech či že měl štěstí a vyhrál ve sportce.⁴⁹

Co se týče zálib, měl Zelík jednu velkou vášeň. Byl jí lov divoké zvěře, tradiční zábava typická pro aristokratické kruhy či (v poválečném Československu) nomenklатурní špičky. Této kratochvíli propadl již v mladém věku a věnoval se jí intenzivně i později. Pravidelně jezdil na střelnice a vypravoval se na lov, kdykoli to bylo možné. Vzhledem ke svému zaměstnání si mohl dovolit lovit i přes týden, klidně i více dní v kuse. Dokonce si několikrát zařídil i povolení k odstřelu medvědů, které vydávalo Ministerstvo lesního a polního hospodářství pouze za účelem regulace jejich stavu na Slovensku.⁵⁰ Lovecké trofeje, jako byly různé parůžky a medvědí kožešiny, zdobily i interiér jeho vily. Vlastnil dokonce několik střelných zbraní, avšak ty mu byly později zabaveny. Dalším jeho koníčkem byly automobily, s nimiž byl spjat jak po „pracovní stránce“ (prodej bonů na jejich koupi v Tuzexu), tak i v soukromí. Motorová vozidla obecně patřila k důležitým atributům československých veksláků. V těchto kruzích byla vnímána jako znak úspěchu a moci. Proto byly populární zejména luxusnější auta, dostupná pouze v Tuzexu či převozem přes hranice. Pro některé majitele se staly dokonce určitým fetišem. Nebylo výjimkou, že jich během několika let vystřídal více. Samotný Zelík měl do počátku osmdesátých let vozy značek Ford, Fiat, Chrysler, Volvo a manželce pořídil automobil Renault.⁵¹ K oblíbeným loveckým výletům pak používal ještě terénní Ladu Nivu. Mezi jeho zájmy byl i sport, například fotbal a posilování. K volnému času patřil i dovolená a cestování. Běžné bylo toto (především mimo východní blok) spojeno s celou řadou byrokratických překážek, korupčními praktikami a kádrováním. Jozef Zelík měl nepoměrně širší možnosti ve srovnání s drtivou většinou obyvatelstva. Pokud nepočítáme „služební“ cesty např. do Vídně, navštívil do svého útěku za hranice Spolkovou republiku Německo, Kypr, Mexiko či známou turistickou destinaci Varadero na Kubě.

Závěr

Za svým působením v Československu udělal „bonový král“ symbolickou tečku 4. listopadu 1982. Toho dne vycestoval na falešný cestovní pas ve společnosti tří jugoslávských státních příslušníků. Hranice překročili na přechodu Rusovce a pokračovali přes Maďarsko do Rakouska.⁵² Za tuto „službu“ měl Zelík údajně zaplatit 300 000 Kčs. Styk s dotýčnými Jugoslávci mu měl zprostředkovat číšník hotelu Kyjev v Bratislavě Milan Vrána (nar. 1943). V Bratislavě zanechal Zelík ženu, syna, extravagantní vilu a také pracně vybudované obchodní síť. Již začátkem osmdesátých let se totiž začal obávat toho, že bude za své aktivity zatčen československými bezpečnostními složkami. Jejich záměry naznačuje i skutečnost, že mu příslušníci SNB zabavili střel-

49 Tamtéž, Zápisnica o výsluchu svedka Milana Vrány zo dňa 15. 2. 1983.

50 Tamtéž, Odstrel medvedov Jozefom Zelíkom – oznámenie, 11. 4. 1983.

51 Tamtéž, Zápisnica o výsluchu obvinenej Cecilie Zelíkovej zo dňa 29. 11. 1982.

52 Tamtéž, Protokol o rekonštrukcii trasy postupu obvineného Jozefa Zelíka zo dňa 4. novembra 1982 pri opustení republiky do Rakúska.

né zbraně a cestovní pas. Jednomu z blízkých kompliců se tehdy Zelík svěřil, že se o něj začíná zajímat bezpečnost, a zároveň mu prozradil, že má na ministerstvu vnitřní „své“ lidi,⁵³ kteří mu tuto informaci poskytli: *V tomto období mi Zelík spomínal, že bezpečnosť sa začína o neho zaujímať [...] Jeho spôsob jednania a chovanie bol v rozpore, ako som ho ja poznal v rokoch 1970 až 1973 a ďalších rokoch. Začal byť nervózný, stále sa otáčal a pri jednej návšteve mi povedal, že pozná ľudí na Ministerstve vnútra, ktorí mu priniesli správy, že to s ním nevyzerá dobre. Žiadal ma o vybavenie pasu do kapitalistických štátov, nakoľko, ako sa sám predtým vyjadril, má veľkú obavu z väzenia.*⁵⁴ Za Zelíkovým rozhodnutím opustiť republiku stálo kromě obav ze zatčení a vidiny vazby také narůstající napětí v osobním životě. Po emigraci odcestoval z Rakouska do Španělska, kde nějakou dobu pobýval. O jeho dalších osudech však již není mnoho známo. Kolem roku 2005 zemřel za ne zcela vysvětlených okolností v nizozemském vězení.⁵⁵

Dva roky po opuštění Československa byl Zelík odsouzen v nepřítomnosti na patnáct let odnětí svobody za trestné činy nedovolené opuštění republiky, příživnictví a spekulace. Další aktéři případu „Zelík a spol.“ nastoupili do vězení k trestu odnětí svobody ve výši od tří do jedenácti let nepodmíněně. Celkově padlo 25 rozsudků pro různé pomocníky, odběratele, vývozce a jiné členy Zelíkovy sítě. Bezpečnostní složky vykonaly 31 domovních prohlídek, vyslechli 370 svědků, vyžádaly si 33 znaleckých posudků z různých oblastí a zajistily hodnoty ve výši přibližně 4,5 milionu československých korun.⁵⁶ Několik týdnů po Zelíkově odjezdu z Československa přistihla hlídka Veřejné bezpečnosti jeho ženu společně s jejím bratrem, kterak se snažili odvézt z domu uprchlého různé bytové zařízení. Své počínání odůvodňovali tím, že majetek chtěli převezemím na jiné místo uchránit před zloději. Zpětně byli společně s dalšími dvěma osobami ze Zelíkova okolí souzeni za rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, protože dům i jeho zařízení propadly státu.

Studie symbolicky končí na stejném místě, kde začala. Dnes je Zelíkova vila v havarijním stavu a čeká na demolici. Osudy stavby po sametové revoluci poznamenaly i kontroverzní cenové odhady z doby druhé vlády premiéra Roberta Fica. Po určitou dobu sloužila i jako dětský domov.⁵⁷

Kauza samotného bratislavského „bonového krále“ dodnes vyvolává mnoho otázek. Činnost Jozefa Zelíka, ač výjimečná svým rozsahem, nebyla v té době ničím ojedinělým. Černý trh s valutami, tuzexovými bony či pašovaným zbožím byl totiž pro určitou část tehdejší společnosti součástí každodenního života.

53 Jaké kontakty měl Zelík ve strukturách ministerstva a zda si díky nim dokázal zajistit po určitou dobu pro svou činnost toleranci, není bohužel možné na základě dochovaného vyšetřovacího spisu rekonstruovat. Nelze však a priori vyloučit, že za ním stáli podobně mocní ochránci jako za Stanislavem Babinským.

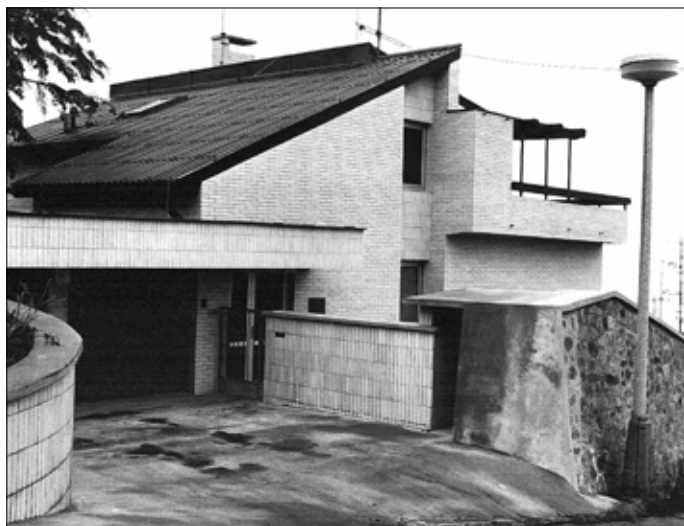
54 AÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982, Zápisnica o výsluchu svedka Milana Vrány zo dňa 15. 2. 1983.

55 Viz <http://kultura.sme.sk/c/5599300/novinar-martin-mozer-nemam-za-ulohu-obhajovat-mafianov.html> (citováno k 10. 4. 2017).

56 ANGYAL, Imrich – JAJCAY, Štefan: *Organizovaná špekulácia na území Bratislavy*, s. 405.

57 Viz <http://domov.sme.sk/c/6819570/vo-vekslackej-vile-mal-byt-detsky-domov-je-vsak-na-zburanie.html> (citováno k 10. 4. 2017).

Vzestup a pád „bonového krále“ Jozefa Zelíka

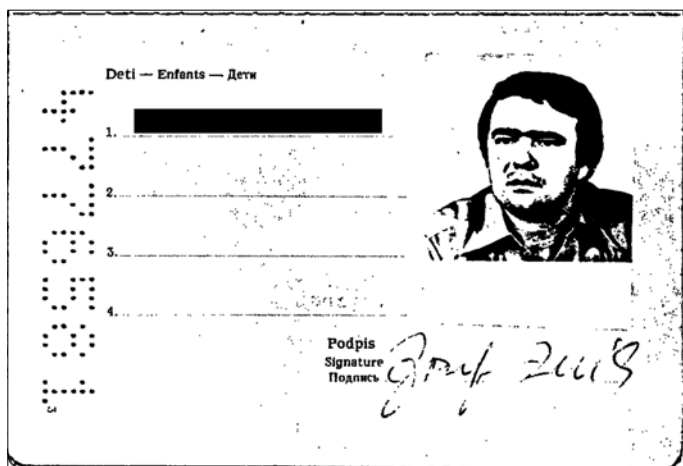
Vila „bonového krále“ v ulici Stará vinárska v Bratislavě (stav přibližně z roku 1982)
 Zdroj: 2x AÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982

Adam Havlík

Předměty z drahých kovů (mince), československé bankovky a vkladní knížky zabavené při domovní prohlídce v rámci vyšetřování skupiny kolem Jozefa Zelika
Zdroj: 2x AÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982

Vzestup a pád „bonového krále“ Jozefa Zelíka

Jediný snímek Jozefa Zelíka, který se ve vyšetřovacím spise zachoval (xerokopie jeho československého cestovního pasu)

Místnost s barem v Zelíkově vile, kde se domlouvaly obchody a pořádaly večírky za účasti různých osobností bratislavského veřejného života

Zdroj: 2x AÚPN, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, a. č. 17113, vyšetřovací spis č. 1038/1982